

T00035

**Inventaris van het archief van het
Gerechtsbestuur Zuilenstein, Leersum
en Ginkel, 1655 - 1811**

**Brita Pilger
Leersum 1988,
Aanvullingen Eddy Hinders**

Versie september 2015

INHOUD

Inleiding

blz. 2 - 6

- Grondgebied
- Bestuur en rechtspraak
- Geschiedenis van het archief
- Verantwoording van de inventarisatie
- Noten

Archief van de gerechten Zuilenstein, Leersum en Ginkel

Stukken van algemene aard

blz. 7

- Notulen
- Publicaties
- Correspondentie

Stukken betreffende bijzondere onderwerpen

blz. 8 - 11

- Bestuur
- Verkiezingen
- Eigendommen
- Financiën
- Belastingen
- Openbare Orde
- Armenzorg
- Wegen en Waterstaat

Inleiding

Grondgebied

De grenzen van de huidige gemeente Leersum vallen grotendeels samen met het grondgebied van de vroegere gerechten Zuilenstein, Leersum en Ginkel.

In de middeleeuwen had de mark Laresheim de Goyerwetering als zuidgrens; de noordgrens liep door het moerasgebied en de oost- en westgrenzen werden afgebakend door sloten ter afscheiding van de marken van Darthuizen, Maarsbergen, Woudenberg en Amerongen.

In de 17de eeuw verschoof de grens naar het zuidoosten door de aansluiting bij Zuilenstein en werd de noordgrens gewijzigd door het baggeren in het veengebied en het graven van de Schoonderbekergrift.

Ook de vereniging met Darthuizen betekende een gebiedsuitbreiding, maar in grote lijnen is de omvang van Leersum in 1200 jaar niet veel veranderd.¹

Bestuur en rechtspraak

Leersum wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde uit het archief van het kapittel van Sint Marie; een vlek in een gebied van ontginningen, Larshem, wat voorheen wellicht Laresheim, in 1350 Laersen, in 1527 Leersen en in 1625 tenslotte Leersum heet.²

De bisschop van Utrecht en de heer van Abcoude bezaten er goederen en lenen en zij deelden de rechtsmacht. Die rechtsmacht werd uitgeoefend door een burengerecht, voorgezeten door een schout die de eigenlijke rechtsheer verving. Het gerecht bestond verder uit vier buren en twee landgenoten. de buren woonden ter plaatse en gebruikten het land, de landgenoten waren grondeigenaren en hoger in rang. Samen met de schout wezen zij vonnis. Zo komt in het jaar 1383 ene Albert Quint voor als scout te Leerssen en in 1484 (1384?) als rechter te Leersen van den bisschops weghe van Utrecht. Albert Quint hield zich bezig met de rechtspraak, het bestuur, de belastingen en met de privé-belangen van de bisschop.³

Een gerecht in het gewest Utrecht had dus twee taken: een bestuurlijke en een rechtsprekende.

Vanwege ruzies en partijdigheid, een te grote of te kleine opkomst, werden in de 17de eeuw de burengerechten omgezet in (gekozen) schepengerechten.⁴

Het gezamenlijke schepengerecht Zuilenstein, Leersum en Ginkel ontstond door een overeenkomst in 1630 van stadhouder prins Frederik Hendrik met Godard van Rheede. Daarbij verkreeg de stadhouder de jurisdictie over de heerlijkheid Zuilenstein en Van Rheede die over de rest van Amerongen, waar Zuilenstein tot die tijd onder viel. Omdat Zuilenstein soo cleyn van district was dat om een schout en gerechte aldaar te stellen qualick menschen genouch wierden gevonden, kocht Frederik

¹ A. Versteegh, Leersum in de loop der tijden, blz. 15 en 16.

² Idem.

³ C. Dekker, Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen, Een institutioneel-geografische studie, blz. 527 en 536. D. Koen, Inventaris dorpsgerechten, blz. 7.

⁴ Idem.

Hendrik in 1634 de heerlijkheid Leersum van de Staten van Utrecht, waarna ook het vrij onbeduidende Ginkel met het gerecht werd verenigd.⁵

Zuilenstein, Leersum en Ginkel was een hoge heerlijkheid. Een heerlijkheid is, simpel gezegd, een rechtsgebied waar het overheidsgezag, zoals de rechtspraak en het bestuur, in particuliere handen is.⁶

In een hoge heerlijkheid is de heer tevens bevoegd tot rechtspraak in lijfstraffelijke zaken, de zogeheten hoge jurisdictie. Deze was anders in handen van een bisschoppelijke functionaris, de maarschalk. Na 1530 bij de oprichting van het hof van Utrecht, werd de maarschalk opgevolgd door een ambtenaar van de staten.⁷ In 1798 werden de heerlijke rechten gedeeltelijk afgeschaft en in 1848 volledig. In 1848 kwam de criminele rechtspraak volledig aan het hof.

Bestuurstaken en rechterlijke bevoegdheden werden strenger gescheiden en een grondvergadering van burgers koos een gemeentebestuur. Voorlopig bleven de schepencolleges nog functioneren, al dan niet in combinatie met anderen. Zo kwam Darthuizen bij Zuilenstein, Leersum en Ginkel; een samenvoeging die in 1802 weer ongedaan werd gemaakt.

De schepengerechten werden op 1 maart 1811 afgeschaft en vervangen door gemeenten en rechtbanken per kanton en arrondissement. Een organisatie die ook in andere gebieden van het Franse keizerrijk gebruikelijk was. Leersum werd ingedeeld in het kanton Rhenen en in het arrondissement Amersfoort.⁸

Tot 1826 zetelde het gerechtsbestuur (na 1811 het gemeentebestuur) in het pand King William (deze naam heeft het huis te danken aan een logeerpartijtje van Koningstadhouder Willem III in de toenmalige herberg). Na 1826 werden - op een onbekende locatie - kamers gehuurd, tot het huidige raadhuis kon worden betrokken.⁹

De schout, die in Leersum tegen het eind van de 17de eeuw drost werd genoemd, bestuurd het gerecht met een secretaris, twee burgemeesters (wethouders) en vijf schepenen. Ook trad de schout op als gadermeester (ontvanger). De burgemeesters en schepenen betaalden niets voor hun diensten; de schout en de secretaris pachtten hun aanstellingen wel van de heer, maar daar stond natuurlijk wel wat tegenover.¹⁰

De functie van schout (na 1827 werd de schout burgemeester genoemd) is vaak gecombineerd geweest met die van secretaris, ontvanger en burgemeester. Niet alleen van het eigen gerecht, maar ook van de gerechten Amerongen, Darthuizen, Renswoude en van de stad Utrecht. Vanaf 1832 tot 1962 heeft Leersum dezelfde burgemeester als Amerongen gehad.

Simon de Moy uit de 17de eeuw, was een wel heel veelzijdig man; hij trad op als bode/secretaris. Ook de combinatie bode/veldwachter was heel gebruikelijk. Een taak die verlicht werd doordat het gerecht in 1712 de beschikking kreeg over een gevangenis (voorzien van paal en ketting) in de kelder van King William.¹¹

Vóór de gemeentelijke herindeling van 1857 heeft de provincie nog met de gedachte gespeeld Leersum en Maarn samen te voegen, maar daar voelde de gemeenteraad niets voor. De bewoners van Maarn zouden meestal armlastig zijn en ook in onderwijs en kerkzaken strookten de inzichten niet.

⁵ A. Versteegh, Leersum etc., blz. 37.

⁶ F.C.J. Ketelaar, Oude zakelijke rechten, vroeger, nu en in de toekomst, blz. 10.

⁷ D. Koen, Inventaris dorpsgerechten, blz. 6.

⁸ Idem.

⁹ E.J. Demoed, In een lieflijk landschap, blz. 170.

¹⁰ Idem, blz. 172.

¹¹ Idem, blz. 174.

Het gemeentebestuur had meer vertrouwen in een hereniging met Darthuizen, dat in 1857 opging in Leersum en als zelfstandige gemeente definitief ophield te bestaan.¹²

De geschiedenis van het archief

Op 1 januari 1724 komt het archief van het gerecht voor het eerst ter sprake in de eigen stukken. In de notulen wordt melding gemaakt van de plotselinge verdwijning van de secretaris, Adriaen Ruysseveen, met medeneming van de sleutels van de gerechtskast waarin de Agerechtsrollen, papieren en charters worden bewaard. Voor de zekerheid wordt de kast intussen verzegeld en krijgt de bode opdracht om, zodra de secretaris weer boven water komt, de sleutels op te eisen en naar de schout te brengen. Op 16 februari zijn de sleutels nog steeds niet terecht. Besloten wordt de kast met geweld open te breken en dan ontdekt het gerechtsbestuur dat er geen snipper papier meer aanwezig is: mèt de secretaris is ook het archief verdwenen. Adriaen Ruysseveen wordt later signaleerd in Amerongen, waar de bode hem een missive van het gerecht overhandigt om op de zitting van 1 maart te verschijnen. Als hij inderdaad voor het gerecht komt, excuseert hij zijn gedrag met de opmerking niet in staat te zijn, zijn dingen te komen waarnemen.

Het archief had hij niet meegebracht. Waarop het gerechtsbestuur hem beveelt de papieren sonder tijtversuym in handen van de drossaert aff tot Leersum moeste brengen, om in desselve kast te worden gelegd (...). Sonder tijtversuym blijkt een periode van veertien dagen te zijn¹³

De reden van het wonderlijke gedrag van Ruysseveen wordt helaas niet nader verklaard, maar duidelijk is wel dat de zaak hoog werd opgenomen: hij verloor zijn baantje, dat vervolgens door schout Frederik van den Honert erbij genomen werd.¹⁴ We weten dat het archief uiteindelijk toch is terugbezorgd omdat het achtereenvolgens in de depots stond van de gemeente Leersum en van het Rijksarchief in Utrecht. Thans bevindt het totale gerechtsarchief zich in het depot van het Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug in de buurgemeente Wijk bij Duurstede. Het gedeelte dat door het Rijksarchief beheerd werd, betreft de gerechtsrollen waarover in de notulen gesproken werd. De stukken dus die betrekking hebben op de juridische taak van het gerecht. In veel gemeenten zijn in het begin van de 19de eeuw de gerechtsrollen gescheiden van de stukken die de neerslag vormen van de bestuurlijke werkzaamheden en overgebracht naar de rechtbanken, die immers de opvolgers zijn van de gerechten op het terrein van de rechtspraak. Het overige archief is bij de opvolgers van de gerechten in bestuurlijke zin, namelijk de gemeenten, gebleven.¹⁵ In Leersum verliep dit anders: uit een akte van overdracht blijkt, dat de gemeente de oud-rechterlijke archiefstukken rechtstreeks aan het Rijksarchief heeft overgedragen.¹⁶ In 1927 is het archief voor het eerst geïnventariseerd door de heer Panhuysen en in 1966 is het in z'n geheel overgebracht naar het Rijksarchief. In 1983 kwam het weer in beheer van de gemeente.

¹² Idem, blz. 173. W.A.G. Perks, Geschiedenis van de gemeentegrenzen in de provincie Utrecht 1795–1940.

¹³ Zie inv.nr 1.

¹⁴ Zie inv.nr 11.

¹⁵ D. Koen, Inventaris dorpsgerechten, blz. 10 en 285.

¹⁶ Zie inv.nr 325.

Verantwoording van de inventarisatie

De archieven van de gemeente Leersum, dat wil zeggen het gerechtsarchief, het gemeentearchief en de archieven van gerecht en gemeente Darthuizen, hebben gezamenlijk een omvang van ongeveer 37 meter. De archieven van Darthuizen zijn geïnventariseerd door mevrouw Lisman-Schaap en zullen hier verder niet aan de orde komen. Het archief van de gerechten Zuilenstein, Leersum en Ginkel is in 1927 globaal geïnventariseerd door de heer Panhuysen. Omdat deze inventarisatie niet was gerubriceerd en een aanzienlijk aantal stukken niet was opgenomen, is besloten tot herinventarisatie waarbij ook enkele beschrijvingen zijn herzien.

Panhuysen heeft ook een gedeelte van het gemeentearchief beschreven, te weten de periode 1811-1857. In 1857 werd Darthuizen aan de gemeente toegevoegd, zonder dat dit noemenswaardige consequenties voor het archief had. De series werden gewoon voortgezet en dat is de reden waarom dit gedeelte in de nieuwe inventaris is opgenomen, ook al omdat het op een enkele beschrijving na, alleen deze series betrof. In het archief is weinig vernietigd, ongeveer anderhalve meter, voornamelijk statistische gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek en een groot aantal circulaires van het ministerie van Landbouw met richtlijnen over de distributie in de jaren 1917-1918. Deze stukken konden worden vernietigd omdat zij niet opgenomen waren in het agenda-stelsel, het stelsel van ordening waarin het grootste gedeelte van het archief is ondergebracht. Allerlei andere circulaires en drukwerken die in principe voor vernietiging in aanmerking kwamen, gaan noodgedwongen een lang leven tegemoet: de nummering in de agenda's (registers) die naar deze stukken verwijst, zou doorbroken worden wanneer ze uit de pakken zouden worden verwijderd. Ditzelfde agenda-stelsel is ook de oorzaak van een andere archivistische curiositeit. Zo heeft men tekeningen en vergunningen tussen de ingekomen stukken opgeborgen, omdat dit ordenings-stelsel geen andere keus biedt dan óf het register van uitgaande stukken óf de serie van ingekomen stukken. Om het archief gemakkelijker toegankelijk te maken zonder de oude ordening te verbreken, is besloten tot het maken van een trefwoordenregister, waardoor het opzoeken over de periode 1857-1933 sterk wordt vereenvoudigd.

De periode vóór 1857 is niet in het register opgenomen, omdat dit gedeelte aanvankelijk niet in de nieuwe inventaris zou worden geïntegreerd. Het besluit tot een geheel nieuwe inventaris, waarin alle archieven van de gemeente Leersum zouden worden beschreven, is pas genomen toen bleek dat de oude inventaris niet compleet was en dat door het gebrek aan uniformiteit een onoverzichtelijk geheel ontstond. Verder moet nog worden opgemerkt, dat de begrotingen die werden behandeld als bijlagen bij de rekening, uit de pakken van de rekening gehaald zijn en een zelfstandig nummer kregen.

In 1934 is de gemeente overgegaan op een ander stelsel van ordening, de basisarchiefcode. Daarom is de cesuur in dat jaar gelegd, hoewel enkele stukken die deel uitmaken van een serie van later datum zijn.

Aanwijzingen voor de gebruiker

Stukken uit dit archief kunnen worden aangevraagd door vermelding van de naam en het archiefbeheersnummer tussen ronde haken:

- Gerechten Zuilenstein, Leersum en Ginkel, 1655 – 1811 (35);
- het of (de) inventarisnummer(s) van de stukken.

Nadere toegang

Er zijn diverse digitale nadere toegangen. Op de website staat een actueel overzicht.

Stukken van algemene aard

Notulen

1-2	Registers van notulen van de gerechten,
1724-1810. | 2 delen |
|-----|---|---------|

1	1724-1765
2	1766-1810

N.B. Bevatten tevens huwelijksakten en afgegeven akten van indemniteit. Over de jaren 1750 en 1780 dragen deze boeken het karakter van een register van akten uitgegaan en gepasseerd voor de gerechten.

Publicaties

3	Publicaties, uitgaande van de gerechten,
1744-1746. | 1 omslag |
|---|--|----------|

4	Plakkaten, ingekomen bij de gerechten,
1706-1802. | 1 pak |
|---|--|-------|

Correspondentie

5-9a	Ingekomen stukken,
1657-1806. | 6 pakken |
|------|----------------------------------|----------|

5.	1657-1708 (met hiaten van 1658-1685; 1687-1690 en 1692-1694)
6.	1709-1721
7.	1722-1740
8.	1741-1773 (met hiaten van 1750-1753; 1755-1758 en 1767-1772)
9.	1774-1799 (met hiaten van 1775-1777; 1780 en 1784-1794)
9a.	1800-1806 (met hiaat van 1803-1805)

Stukken betreffende bijzondere onderwerpen

Bestuur

10	Memorie bevattende de resoluties van de Staten van Utrecht betreffende de geschillen tussen Godard van Rheede, heer van Amerongen en Joan van Renessen van der Aa, heer van Zuilenstein en betreffende de overdracht van de heerlijkheden Zuilenstein en Leersum aan prins Frederik Hendrik van 1629 tot 1632.
(eerste helft van de 17de eeuw)	1 stuk
11	Akte waarbij de gerechten Zuilenstein en Leersum de drost Frederik van den Honert opdragen de werkzaamheden van de secretaris te vervullen omdat deze zijn plichten heeft verwaarloosd,
(1724); concept.	1 stuk

Verkiezingen

12	Stukken betreffende voordracht en verkiezing van burgemeesters, schepenen, kerk- en ijkmeesters,
1690-1763.	1 omslag
13	Notulen van de grondvergadering van Zuilenstein, Leersum en Ginkel, met bijlagen,
1795-1797.	1 omslag
14	Lijst van kandidaten van het comité van waakzaamheid, met de uitslag van de verkiezingen,
1795.	1 stuk

Eigendommen

15	Akte van verpachting van 'het gemene heyvelt',
1730. | 1 stuk |
|----|---|--------|

Financiën

16	Rekeningen, met bijlagen,
1690-1734; en enkele vroegere bijlagen vanaf 1655. | 1 pak |
|----|---|-------|

16a	Rekeningen, met bijlagen, 1735-1793 en 1809.	1 pak
17	Afgeloste obligaties ten laste van de gerechten, 1721.	1 omslag
18	Rekeningen van de kerk, 1744-1761.	1 omslag
19	Rekeningen van de veenderij, met bijlagen, 1772-1811 (met hiaten).	1 pak
N.B. Van de meeste jaren zijn twee exemplaren aanwezig.		
20	Akten van verkoop van turf, 1773-1794 (met hiaten).	1 pak

Belastingen

21	Rekening van Frederik van den Honert als drost en gadermeester van Zuilenstein, Leersum en Ginkel, van de administratie van de belastingen in het jaar 1724. (met borderel)	1 katern
22	Akten waarin de voorwaarden betreffende de verpachting van de inning van logiesgelden geregeld worden over Zuilenstein en Leersum, 1696.	1 stuk
23	Omslag van de dorpslasten in Zuilenstein en Leersum, 1679-1720.	1 pak
24	Omslag van de dorpslasten en het logiesgeld in Zuilenstein, Leersum en Ginkel, 1681-1713, 1766 (met hiaten).	1 pak
25	Omslag van de dorpslasten en het logiesgeld in Ginkel en Zuilenstein, 1704-1708, 1711-1720, 1723-1735 (met hiaten).	1 pak
26	Omslag van het logiesgeld in Zuilenstein en Leersum, 1699-1709, 1724-1748 (met hiaat).	1 pak
27-28	Omslag van het familiegeld voor Zuilenstein, Leersum en Ginkel, 1678, 1680, 1691, 1715-1719, 1689-1723.	2 omslagen

- 27 1678, 1680, 1689, 1715-1719
 28 1689-1723 (met hiaten en dubbelen).
- 29 Omslag van de impost op consumptiemiddelen,
 1748-1773 (met hiaten). 1 pak
- 30-32 Uittreksels uit de legger van het oudschild- en schellinggeld voor
 Zuilenstein, Leersum en Ginkel,
 zonder jaar, 1696, 1725. 3 katernen
- 30 Tweede helft van de 17de eeuw
 31 1696
 32 1725. (met borderel).
- 33-36 Uittreksels uit de legger van het oudschild- en schellinggeld voor
 Zuilenstein en Ginkel.
 1735, 1746, 1756, 1776. 4 katernen
- 33 1735
 34 1746
 35 1756
 36 1776. (met opgave van de belastingplichtigen over 1766 (?) en
 borderel)
- 37-41 Uittreksels uit de legger van het oudschild- en schellinggeld voor
 Leersum,
 1706, 1725, 1735, 1746, 1776. 5 katernen
- 37 1707
 38 1725
 39 1735
 40 1746
 41 1776 (met opgave van de belastingplichtigen over 1766 (?) en
 borderel)
- 42 Kohier van het huis- en haardstedegeld,
 1772. 1 stuk
- 43 Stukken betreffende de heffing van de liberale gift in 1748,
 1747-1748. 1 omslag
- 44 Stukken betreffende de heffing van de liberale gift in 1795,
 1795. 1 omslag
- 45 Notulen van de commissarissen voor ontvangst van de 100ste

	penning, met bijlagen,
1796.	1 pak
46	Notulen van de commissarissen voor ontvangst van de 50ste penning,
met bijlagen,
1796-1797.	1 pak
<u>Openbare Orde</u>		
47	Akte van benoeming van Roelof Jacobsen tot schutter,
[1747].	1 stuk
<u>Armenzorg</u>		
48	Register van ingekomen en afgegeven akten van indemniteit,
1782-1811.	1 deel
49	Ingekomen akten van indemniteit,
1727-1729.	1 omslag
50	Rekest van het gerechtsbestuur van Leersum en Zuilenstein waarin,
in overleg met schout en schepenen van Darthuizen, de Staten van
Utrecht gevraagd wordt de schepenen van Ginkel te bevelen de
armenpenningen te innen,
1792. (met kantbeschikking en concept)	2 stukken
<u>Wegen en Waterstaat</u>		
51	Akten van aanbesteding van openbare werken,
1702-1741.	1 omslag
52	Schouwbrief van de heemraden van Woudenberg en overeenkomst
met Samuel de Marees, heer van Maarsbergen over de doorgraving
van de Haarweg,
1661; afschrift.	1 stuk
53	Stukken betreffende het geschil tussen de ingelanden van Ginkel en
die van Woudenberg over de waterlozing van de Ginkelse Drift,
1756-1768.	1 pak